

فرایند تهیه و تولید برنامه‌ی درسی (۲)

عناصر برنامه‌ی درسی

حسین الوندی

اشاره

در شماره‌ی قبل، ساختار دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، علل تغییر برنامه‌های درسی و... را شرح دادیم. در ادامه، فرایند تهیه‌ی برنامه‌ی درسی توضیح داده می‌شود، که موضوع اصلی این سلسله از مقالات است. طی چند شماره‌ی آتی نیز، مراحل تولید، اعتباربخشی و تصویب آن را شرح خواهیم داد.

تهیه‌ی برنامه‌ی درسی یا برنامه‌ریزی درسی، فرایندی نسبتاً طولانی است. طولانی بودن این فرایند بیش‌تر به دلیل مراحل وجود ایستگاه‌های بررسی آن است. به نظر می‌رسد، قبل از ورود به توضیح برنامه‌ی درسی و برنامه‌ریزی، لازم است این واژه‌ها را معنا کنیم. در متون برنامه‌ریزی درسی، برنامه‌ی درسی را معادل واژه‌ی «Curriculum» قرار داده‌اند. این کلمه از ریشه‌ی لاتین «Race Course» به معنای میدان حرکت و مسابقه یا فاصله و مقدار راهی است که افراد باید طی کنند تا به مقصد مورد نظر دست یابند^۱. با چنین تعریفی از برنامه‌ی درسی، برنامه‌ریزی درسی (Curriculum Development) را فرایند تولید برنامه‌ی درسی تعریف می‌کنند. به عبارت دیگر، برنامه‌ی درسی، حاصل فرایند برنامه‌ریزی درسی است. امروزه در منابع برنامه‌ریزی درسی، برنامه‌ی درسی را به صورت‌های گوناگون تعریف می‌کنند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

- برنامه‌ی درسی مجموعه‌ای از دروس و یا برنامه‌ای برای مطالعه است؛
- برنامه‌ی درسی مجموعه‌ای از تجربه‌ها و فعالیت‌های یادگیری است؛
- برنامه‌ی درسی شامل یک سلسله وقایع آموزشی طراحی شده است که به قصد تحقق نتایج آموزش برای یک یا چند دانش‌آموز پیش‌بینی شده است.

به این ترتیب ملاحظه می‌شود، آن‌چه به عنوان برنامه‌ی درسی از آن یاد می‌شود، فقط به کتاب درسی محدود نمی‌شود. اگرچه کتاب درسی اصلی‌ترین محتوای آموزش است، اما مؤلفه‌هایی مثل: اهداف، انتخاب محتوا و شیوه‌های سازمان‌دهی آن، سازمان‌دهی تجربیات یاددهی و یادگیری، ارزش‌یابی و سایر مواد آموزشی مثل کتاب راهنمای معلم، فیلم و سی‌دی‌های آموزشی را نیز می‌توان جزو برنامه‌ی درسی به شمار آورد. آن‌چه در حال حاضر به عنوان برنامه‌ی درسی در گروه‌های درسی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی تولید می‌شود، شامل این بخش‌ها است^۲:

۱. مبانی برنامه

- مقدمه؛
- ضرورت‌ها و دلایل تغییر برنامه‌ی درسی؛
- فلسفه‌ی وجودی، ماهیت و ساختار ماده‌ی درسی؛
- اصول حاکم بر برنامه‌ی درسی؛
- رویکردها و جهت‌گیری‌های خاص برنامه.

۲. عناصر و مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی

- ۲-۱. اهداف برنامه
  - الف) اهداف ماده‌ی درسی در پایه‌ی تحصیلی؛
  - ب) اهداف ماده‌ی درسی در دوره‌ی تحصیلی.

۲-۲. محتوای برنامه

- الف) بیان موضوعات اساسی ماده‌ی درسی در پایه‌ها و دوره‌های تحصیلی؛
- ب) بیان سرفصل‌ها و مفاهیم اساسی واحد یادگیری در پایه‌ها و دوره‌های تحصیلی؛
- پ) شیوه‌ی سازمان‌دهی محتوا؛
- ت) پیش‌بینی مواد و امکانات آموزشی برای ماده‌ی درسی.

۲-۳. سازمان‌دهی تجربیات یاددهی و یادگیری

- الف) توصیه‌ی روش‌های مناسب یاددهی و یادگیری؛
- ب) توصیه‌ی فعالیت‌های مناسب یاددهی و یادگیری.

۲-۴. ارزش‌یابی

- الف) توصیه‌ی روش‌های مناسب ارزش‌یابی؛
- ب) توصیه‌ی ابزارهای مناسب ارزش‌یابی.

۳. توصیه‌های اجرایی برنامه

- الف) روش‌ها و ضرورت‌های اشاعه‌ی برنامه؛
  - ب) صلاحیت‌های حرفه‌ای معلم.
- مقدم بر این‌ها، گاهی اوقات تولید برنامه‌ی درسی جدید نیازمند پژوهش‌های مشخصی است. بیش‌تر این پژوهش‌ها شامل نیازسنجی و مطالعات تطبیقی است که گاهی اوقات

در نیازسنجی ذکر دو نکته ضروری است: اول این که تعیین نیازها معمولاً به سادگی انجام نمی‌شود و دوم، نیازهای جامعه باید به نیازهای برنامه‌ی درسی تبدیل شوند

نمی‌توان هرگونه نیاز فردی و اجتماعی را مستقیماً در برنامه‌های درسی وارد ساخت. این تغییر و تبدیل، یعنی تولید نیاز برنامه‌ی درسی، باید منطبق و هماهنگ با نیازهای جامعه، صورت گیرد

برنامه‌ی درسی را معادل واژه‌ی «Curriculum» قرار داده‌اند. این کلمه از ریشه‌ی لاتین «Race Course» به معنای میدان حرکت و مسابقه یا فاصله و مقدار راهی است که افراد باید طی کنند تا به مقصد مورد نظر دست یابند

چنین است که طرح هر موضوع باید متناسب با رشد سنی و ذهنی، و پایه‌ی تحصیلی دانش‌آموزان و مرتبط با نیازهای جامعه باشد. به این ترتیب نمی‌توان هرگونه نیاز فردی و اجتماعی را مستقیماً در برنامه‌های درسی وارد ساخت. این تغییر و تبدیل، یعنی تولید نیاز برنامه‌ی درسی، باید منطبق و هماهنگ با نیازهای جامعه، صورت گیرد.

مطالعات تطبیقی: گاهی اوقات فقط تغییر سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها، نظرات معلمان و ارزش‌یابی‌ها، و... تکلیف برنامه‌ریزان درسی را کاملاً مشخص نمی‌کنند و برنامه‌ریزان درسی برای یافتن راه‌حل‌های مناسب، ناچار از انجام مطالعات تطبیقی‌اند. مطالعه‌ی تطبیقی، بررسی محتوا و روش آموزش موضوعی خاص در چند کشور است و ارائه‌ی الگوی خاص برای آموزش و پرورش ایران، با توجه به مقتضیات عقیدتی و فرهنگی در کشور است. مثلاً در سال‌های اخیر، در دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی با انجام مطالعات تطبیقی مشخص شد که در دوره‌ی ابتدایی می‌توان به جای پرداختن به سه موضوع تاریخ، جغرافیا و علوم اجتماعی، یک درس تحت عنوان «مطالعات اجتماعی» مطرح کرد.^۱

در شماره‌ی آینده، ادامه‌ی فرایند تولید برنامه‌ی درسی را پی خواهیم گرفت.

زیرنویس

1. Zais, R, Curriculum: Principals and foundation, Crowell Company.

۲. از برنامه‌ی درسی تحت عنوان «راهنمای برنامه‌ی درسی» نیز یاد می‌شود. نگارنده اعتقاد دارد، آن‌چه در حال حاضر به عنوان «راهنمای برنامه‌ی درسی» تهیه می‌شود، بخش عمده‌ای از برنامه‌ی درسی است. کتاب درسی، کتاب راهنمای معلم و سایر مواد آموزشی، بخش‌هایی از برنامه‌ی درسی هستند که براساس دستورالعمل‌های خاص تولید می‌شوند.

ذکر این نکته نیز ضروری است که به طور معمول برنامه‌ی درسی برای یک ماده‌ی درسی در یک دوره‌ی تحصیلی تهیه می‌شود و شامل همه‌ی بخش‌ها و فعالیت‌های آموزشی است که در طول یک دوره‌ی تحصیلی برای دانش‌آموزان تدارک دیده می‌شود.

۳. رجوع کنید به قسمت اول در شماره‌ی قبل مجله (شماره‌ی پی‌درپی ۵۹).

۴. برنامه‌ی درسی این درس تهیه شده است. اما هنوز کتاب‌های درسی مربوط به آن تألیف نشده‌اند.

انجام آن‌ها وقت بسیار زیادی را از اعضای گروه درسی و شورای برنامه‌ریزی آن می‌گیرد. بنابراین می‌توان انجام پژوهش و نیازسنجی را به عنوان اولین گام برای فرایند برنامه‌ریزی درسی در نظر گرفت. آن‌چه در ادامه می‌آید، توضیح هر یک از این مراحل است.

پژوهش و نیازسنجی: به طور معمول اولین گام در تولید برنامه‌ی درسی، پژوهش و نیازسنجی است. محورهای اصلی این پژوهش‌ها، مواردی هستند که در علل تغییر برنامه‌های درسی از آن‌ها نام برده شد.^۳ نیازهای جدید معمولاً با بررسی سیاست‌ها و خط‌مشی‌های کلی و جدید در کشور و آموزش و پرورش، بررسی نتایج ارزش‌یابی از برنامه‌های درسی، نظرات معلمان، و مطالعه‌ی رویکردهای جهانی در زمینه‌های گوناگون برنامه‌ی ریزی درسی از دو بعد محتوا و روش، به دست می‌آیند. مثلاً در سال‌های اخیر، توجه به حفظ محیط زیست، اعتیاد و بحث سلامت، به ویژه آشنایی با ایدز و چگونگی مقابله با آن به عنوان نیازهای جدید برای پرداختن در برنامه‌های درسی مطرح شده است.

در چنین شرایطی، طراحان برنامه‌های درسی در دوره‌های متفاوت تحصیلی و در دوره‌ی راهنمایی و وظیفه دارند، به شرح و توصیف این موضوعات در برنامه‌های درسی خود بپردازند. البته برحسب ارتباط موضوع در برنامه‌های درسی، مثل علوم تجربی و علوم اجتماعی به طور مشخص و مستقیم، و در سایر برنامه‌ها مثل ادبیات، دینی و... به طور غیر مستقیم، به شرح این مسائل پرداخته می‌شود.

ملاحظه می‌شود که در این جا مسائل گوناگون اجتماعی به صورت نیازهای جامعه مطرح شده و به صورت نیازهای برنامه‌های درسی درآمده‌اند و آموزش و پرورش وظیفه دارد، در برنامه‌های درسی و آموزشی خود، به آگاهی دانش‌آموزان امروز و شهروندان آینده بپردازد. در نیازسنجی ذکر دو نکته ضروری است: اول این که تعیین نیازها معمولاً به سادگی انجام نمی‌شود و دوم، نیازهای جامعه باید به نیازهای برنامه‌ی درسی تبدیل شوند. به عبارت دیگر، آیا می‌توان هر موضوعی را در هر پایه‌ی تحصیلی برای دانش‌آموزان طرح کرد؟ پاسخ این سؤال